

Ion PLĂMĂDEALĂ
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

**DESPRE LIMITELE
REPREZENTĂRII LITERARE**

About the limits of literary representation

Abstract: The article problematizes the issue of the crisis and the limits of literary representation, relevant in the current context of globalization, of paradigmatic changes in the epistemology of the human and social sciences, of anthropological upheavals and cultural wars. The theme is projected in the interdisciplinary perspective of the complex and diffuse relations of the literary representation with the social imaginary, the historical orientation, the socio-political, cultural and aesthetic-literary conditions.

Keywords: imaginary, technosociety, desymbolization, post-novel, antirepresentationism, J.M. Coetzee

Rezumat: Articolul problematizează chestiunea crizei și limitelor reprezentării literare, relevantă în contextul actual de globalizare, de mutații paradigmatică în epistemologia științelor umane și sociale, de bulversări antropologice și războaie culturale. Tema este proiectată în perspectiva interdisciplinară a relațiilor complexe și difuze ale reprezentării literare cu imaginarul social, orientarea istorică, condițiile sociopolitice, culturale și estetic-literare.

Cuvinte-cheie: imaginar, postumanism, tehnosocietate, desimbolizare, postroman, antireprezentățonalism, J.M. Coetzee

În continuare vom încerca să punctăm un mod de abordare a chestiunii complexe a limitelor reprezentării literare din perspectiva relațiilor sale complexe și difuze cu imaginarul social, orientarea istorică, condițiile sociopolitice, culturale și estetic-literare.

Dacă am dori să descriem printr-o trăsătură traiectul istoric al Occidentului începând din modernitate, un cuvânt potrivit ar fi „dezlimitare”: dezmărginirea și expansiunea în timp, spațiu și cultură a unei civilizații prometeice și faustice. De unde, sentimentul predominant de înstrăinare, alienare rețrăit tot mai acut de omul european pus în fața unor vremuri ce și-au ieșit din țâțâni, în rostirea celebră a lui Hamlet, care își deplânge soarta blestemată ce l-a hărăzit să le fixeze în matca lor, într-o orânduială firească a ființei și temporalității dătătoare de rost și scop existenței umane. Desigur, regăsirea unității și plenitudinii nu mai este cu puțință pentru omul modern care a pierdut credința în destin sau Dumnezeu înlocuită cu singura credință în propria sa raționalitate și, mai nou, în mântuirea promisă de tehnostiință. Literatura alienării, în care se dă glas angoaselor colective de incertitudine, insecuritate, însingurare și nimicnicie existențială, s-a impus

în centrul modernității artistice ilustrate de Dostoievski, Joyce, Beckett sau Proust, literatură care este deopotrivă un epifenomen și ferment al aceleiași crize globale actuale prefigurate în ficțiunile lui Shakespeare și Cervantes. Ceea ce îi reunește pe toți aceștia, chiar și când exploatează intens, precum Joyce și Beckett, procedee speculative de autoreferință și autoreflexivitate ce subminează polemic pretențiile mimetice ale reprezentării literare, este voința hamletiană de articulare a ordinii în dezordine în situațiile când în lume „este ceva putred”. Deci în inima paradigmei reprezentationale occidentale, cu rădăcini adânci în civilizația indo-europeană, se află conceptul „articulare”, rădăcina „artă” desemnând deopotrivă ordine, normalitate și adevărat, din care se trag *kosmosul* și *logosul* grec, dar și *rostul* românesc. Orice proces de semnificare semiotică revelează munca articulării, pentru care R. Barthes preconiza o știință a *articulațiilor*: *arthology*, care, integrând semiologia, se va ocupa de regăsirea articulațiilor, decupajelor semantice pe care oamenii le impun asupra realului (Barthes, 1964, p. 114). Orice poiesis simbolic este o activitate de punere în formă, în cadru, în limite, dar nu în sensul contemporan al limitei ca îngrădire negativă, în care ceva încetează să fie sau se împuținează, ci în sensul vechilor greci, ca *peras* și *telos*: limita ce conferă unei entități întemeiere și statornicie fermă, prin care ea ființează în chip esențial și se revelează în ceea ce-i este propriu (Liiceanu). Deci prin această dimensiune articulatorie, immanentă oricărei structuri narative și identități narative, literatura ficțională se înscrie într-o inteligibilitate generică a unei culturi oferind membrilor comunității cadre reprezentationale partajate de aprehendere sensibilă, morală și cognitivă a lumii. Anume prin ancorarea în orizontul de semnificativitate și sensibilitate morală și estetică ce ține laolaltă o comunitate, în profunzimile creative ale inconștientului popular, împreună cu celelalte imagineri sociale și practici simbolice ce alcătuiesc o tradiție culturală, literatura dobândește forța de exemplaritate estetică și etică pentru modelele sale de negociere între un sine individual și o alteritate. Prin această relație cu celălalt într-o simțire împreună de natură estetică, reprezentarea literară, cea romanescă în primul rând, își dezvăluie natura originală *politică* ce se hrănește din ceea ce grecii numeau *philia politike*: amicitia politică între persoane civice reunite prin scopul binelui public. În virtutea abilității de „a schimba experiență din gură în gură”, cum numea Walter Benjamin arta povestirii (Benjamin, p. 116), legând punți între sfera privată și cea publică, romanul a întruchipat exemplar principiul culturii occidentale moderne după care diferențele înăuntrul sferei publice trebuie mediate și reconciliate, cel puțin într-o formă simbolică. Prin această vocație a dialogismului, dialectică subtilă dintre negativitatea desființării ficționale a realului concret și pozitivitatea rostuirii lui în numele unei realități valorice esențiale, procurând bucurii estetice prin strângerea laolaltă a omului cu lumea, cu semenii și cu facultățile sale, romanul, în special bildungsromanul, a jucat un rol privilegiat în formarea națiunilor occidentale.

Și anume funcțiile mediatore fundamentale ale narațiunii au fost subminate odată cu avansarea în modernitatea târzie sau “epoca informațională”. Prin fragmentarea experienței umane, ștergerea memoriei (“detradiționalizarea”), dezarticularea valorilor din structurile simbolice tradiționale, comunicarea și intersubiectualitatea prin reprezentări colective se dizolvă tot mai mult în circuite informaționale mediate tehnologic.

Aceste lucruri și procese sunt cunoscute, ele au fost tematizate într-o întinsă bibliografie începând cu sfârșitul secolului al 19-lea, de aceea în continuare ne vom referi succint la câteva mutații recente din cultura occidentală relevante și pentru chestiunea limitelor reprezentării. Mutațiile în cauză au fost desigur pregătite de evoluțiile anterioare, de peste 500 de ani, ale modernității, dar ele s-au accelerat într-un ritm vertiginos și s-au decantat într-un mod imploziv începând cu mijlocul anilor 1970, generând o remaniere generală și cardinală a piețelor economice, a peisajului ideologic și a bazelor organizării politice. Termenul „postmodernism” cu care de obicei se operează în acest context nu este satisfăcător din mai multe motive, inclusiv pentru că fenomenul postmodernist a fost declarat decedat la răscrucea de milenii, iar perioada după anul 2000 este importantă pentru a câștiga o înțelegere de ansamblu și o distanță critică necesară. Citindu-i azi pe maeștrii suspiciunii și deconstrucției postmoderniste, care au celebrat „criza reprezentării” și intrarea în epoca “postadevărului”, nu aflăm răspunsuri satisfăcătoare la multe întrebări de o stringentă actualitate. De obicei, termenul cel mai frecvent folosit de cercetători pentru a evalua perioada respectivă este „radicalitate”: o radicalizare structurală a modernității pe toate dimensiunile și cu impact planetar în ceea ce se numește globalizare.

Dar privind amploarea noilor dezlămurări, odată cu accelerarea frenetică a schimbărilor economice, tehnice, sociale și culturale în fenomenul globalizării, o expresie mai adecvată este în momentul de față “delirul occidental”, precum l-a diagnosticat Dany-Robert Dufour (2014). Dincolo de aspectele economice și financiare, și în pofida naturii sale tehnocratice, globalizarea comportă un important impact politic și spiritual bulversând radical moravurile, concepția omului și a vieții în sensul unor relativizări și uniformizări radicale. Tehnologiile digitale și internetul, folosit ca metaforă pentru natura fluidă, contingentă și delocalizată a ființei umane și vieții sociale din „epoca informațională”, a „comunităților virtuale”, favorizează *înlocuirea programatică* a vechii lumi cu o tehnosocietate postumană, dezumanizată. În științele sociale, aceste evoluții și efectele lor în organizarea societăților europene din ultimele decenii sunt descrise prin sintagme de felul: „Lume nouă”, „Noul Regim”, „revoluție antropologică”, „omul nou” (Bock-Côté; Muray; Polony), deci ele rezonează intertextual deopotrivă cu distopia lui Aldous Huxley, *Minunata lume nouă*, și cu concepția lui Leibniz despre cea mai bună lume posibilă, ironizată copios de Voltaire în *Candide*. Oricum, constatarea se impune că nici problema pe care o abordăm aici, nici chestiunea crizei studiilor literare și efortul de relegitimare a lor pe arena publică nu se pot elucida decât pe fundalul acestor reconfigurări care au intensificat cu mult angoasele și alienarea ce bântuiau sufletele melancolice ale lui Hamlet și Don Quijote.

Schimbarea cea mai profundă, al cărei impact radiază în toate sferile, este *radicalizarea libertății și autonomiei*, ieșirea definitivă a țărilor occidentale din structura religioasă a vieții sociale, care, până către 1974, încă mai constituia un pol important de referință și contestare. Ștergerea definitivă a matricei heteronomiei înseamnă, după Marcel Gauchet (2017), inclusiv pierderea legăturilor cu un cadru istoric imemorial, disocierea individualului de colectiv având drept consecință antropologică un nou tip de individualitate, o nouă manieră a identității de sine fără niciun raport cu o comunitate

sau tradiție, un individ narcisic fără istorie, memorie și bază emoțională, deci fără limite, justificat să dispună de el însuși în afara oricărei înscrieri într-o comunitate de sens și destin. Acest individ scos de sub acțiunea „corupătoare” a culturii și readus la „starea naturală” (J.-J. Rousseau) este și produsul politicilor educaționale implementate intens în statele occidentale după 1968, anul care simbolizează, prin protestele revoluționare din luna mai, din Paris, apoteoza dez-limitării, a dislocării instituțiilor primare: familia, educația, biserica și națiunea. Iată, în acest sens, o declarație emblematică a unui ministru francez al educației format la școala nihilismului cultural a lui P. Bourdieu: „scopul educației este de-al smulge pe elev din orice determinism: familial, etnic, social, intelectual” (apud: Fleurin). Deci a-l rupe de tot ceea ce i-ar putea servi drept limite simbolice constituante în formarea sinelui: trecutul, strămoșii, cultura, apropiatii etc., pentru a crea un individ abstract care să fie de oriunde și de nicăieri și, în acest mod, maleabil pentru noile condiționări ale strategiilor de marketing. În acest mod se înfăptuiește „minunata lume nouă” a lui A. Huxley, formată din indivizi clonați, condiționați și „emancipați” de atașamentele familiale și afective, aserviți voluntar adicției chimice („soma” cu care se îndoapă azi fiind: opiacee, droguri, somnifere, antidepressante).

Privind aceste evoluții, devine clar că ideile lui M. Foucault despre societățile disciplinare ale modernității, acționând prin mecanismele de supraveghere și violență zugrăvite antologic de G. Orwell, nu mai sunt valide nici pentru actuala „societate de control” (Deleuze), nici pentru “noul capitalism” (Boltanski; Chiapello) care s-a reorientat către producerea subiectului precar, fluid și cameleonic, o „mașină dezirantă” perfect adaptată la mobilitatea tot mai accelerată a piețelor de consum. Adăugate la acestea domnia drepturilor universale ale omului odată cu intrarea lumii pe orbita globalizării, frenezia dezafilierii și contestării limitelor lăsate de moștenirea istorică, culturală și politică a comunităților naționale își găsește expresia programatică în ideologia cosmopolitismului. Principiile acesteia se regăsesc în proiectul Uniunii Europene, începând cu decizia de a șterge din constituția europeană orice urme ale creștinismului, ale identităților culturale și naționale, suprimând chiar și din simbolismul monedei europene tot ce ar reprezenta tradiții și personalități culturale concrete, înlocuite fiind cu vederi de poduri, punți și ferestre pentru a sugera o vacuitate ontologică a identității culturale europene. Uniunea Europeană este prin definiție un sistem cosmopolit fără limite, redus la pure relații, o deschidere radicală către celălalt ș.a.m.d., deci un nimic, un gol în care se poate turna orice conținut conceput de ideologia diversității și multiculturalismului. Într-un manual dedicat culturii norvegiene, cuvântul „cultură” este asociat doar cu imigranții și minoritățile etnice, implicația fiind că Norvegia nu are o „cultură” autentică în măsură să ofere nou-veniților valori identificatoare pozitive, ci doar „societate”, civilizație tehnologică și instituții (Wikan, p. 154]. Dar și acestea se dizolvă în baia de acid a globalizării neoliberale, printr-un proces de *desimbolizare* a indivizilor și societăților. Desimbolizarea, precum arată și exemplul monedei euro, urmărește să extragă schimburile interumane din structurile normative întemeiate pe valorile transcendentale ale unei culturi (principii morale, canoane estetice, modele de adevăr). Aceste valori și sensibilități morale întrupate în forme/opere instituționale și culturale concrete pot

intra în relații de conflict cu alte valori competitive sau incomensurabile, astfel blocând idealul liber-schimbist al fluidității, transparenței și circulației comerciale (Dufour, 2008, pp. 151-169). Respectiv, „eliberarea” de tradiționalele carcace simbolice ce asigurau funcția accederii la sens (religia, patriarhatul, familia, școala republicană, națiunea) constituie în același timp o *dezinstituționalizare*, o delegitimare și descompunere a tuturor instituțiilor democrației clasice, ale societății industriale de tip fordist.

În ultimele decenii, acest proces de subminare a instituțiilor moderne s-a intensificat prin eforturile militantismului politic radicalizat al diverselor minorități victimizante (sexuale, rasiale, etnice), al așa-numitelor mișcări „decoloniale” și „indigeniste”, care, sub stindardul luptei pentru drepturi sau pentru „decolonizare”, au extins ura împotriva patriarhatului, rasismului și imperialismului colonial de odinioară la ură generalizată împotriva bărbatului alb, heterosexual și împotriva culturii și civilizației occidentale (Margalit; Buruma). Numeroasele conflicte culturale actuale pe marginea memoriei colective, istoriei naționale, programelor educaționale ș.a. inspirate de numitele facțiuni urmăresc dinamitarea, „deconstrucția” limbajului și a sistemului de reprezentări simbolice comune și înlocuirea sau resimbolizarea lor în acord cu ortodoxia „liberal-libertară” și cu „dreptul la diferență” al „Celuilalt”. Bătăliile ideologice din jurul reprezentărilor, concepțiilor morale, teologice și politice se poartă pentru mințile oamenilor, pentru a câștiga dominația și *puterea culturală* asupra codurilor și resurselor simbolice prin care se articulează sensurile realităților și identităților. În ultimele 3-4 decenii, această putere se află în mâinile stângismului cultural dominant în mass-media și în disciplinele academice socioumane ce urmăresc o agendă ideologică „emancipatoare” și diversitară. În studiile literare poststructuraliste, politica și critica au fost egalate și puse în slujba politicilor „progresiste” ale grupurilor minoritare și „subalterne”: femeile, minoritățile rasiale sau sexuale, iar astăzi, în special imigranții și diasporele. Anume toți ei întruchi-pează figura sacralizată a „celuilalt”, în numele căruia G.Ch. Spivak și Ed. Said, guru ai *postcolonial studies*, proferează invective împotriva „violențelor culturii imperialiste” vehiculate în romanul european de tipul *Parcul Mansfield*. La nivel declarativ, acești guru pretind reparații morale, „respect” față de valorile incomensurabile „genuine” și „autentice” ale celuilalt, dar o fac prin denigrarea literaturilor naționale europene și inocularea în conștiința publică a sentimentelor de vină și autoflagelare. După cum remarcă sarcastic Terry Eagleton, acești teoreticieni cu poziții de prestigiu în universitățile occidentale fac mare caz de respectul pentru celălalt, dar când vine vorba de respectul față de celălalt din imediata lor apropiere, adică celălalt occidental, ei se scutesc de această sensibilitate (Eagleton, p. 3).

Funcțiile substratului simbolic care asigura până nu demult atât ființarea-împreună, inscripția psihologică a individului în societate, cât și economia politică sunt delegate în societatea postumană către sistemul de drept, economie și instituția juridică. Nu este vorba că simbolicul ar fi dispărut, lucrarea lui nevăzută continuând în praxisul social, ci despre o ignorare sau disimulare a sa prin ruperea ideilor de substratul simbolic colectiv al reprezentării. Procesul desimbolizării e împins la limite extreme în cultura televizuală și tehnologiile media digitale ce invadează spațiul public și care au pus o grea

piatră de mormânt pe umanoarele filologice, pe umanismul iluminist și romantic în care literatura deținea autoritatea și forța de a crea o comunitate. O explicație a acestui proces este că umanitatea occidentală a devenit tot mai materialistă, iar economia, viziunea economică s-a situat în centrul culturii și al vieții preluând de la cultural și simbolic tot mai multe funcții de semnificare a specificității umane, inclusiv de la imaginarul artistic misiunea de a imagina lumi posibile. În zilele noastre se produce comercializarea integrală a existenței sociale, sferei private și a identității persoanelor. *Cultura întreprinderii*, ironizată de Michel Houellebecq (1994), împreună cu discursul delirant al managementului speculativ (Bouzon: Funès) acționează ca mașini de insignifianță destructurând în profunzime semnificațiile limbajului și ceea ce Orwell numea „common decency”.

O altă cauză a economizării și comercializării totale a vieții private și sociale e dată de idealul civic iluminist al concordiei civile și repudierii războaielor, ideal pervertit în secolul trecut de imaginarul vinovat al Europei care a instaurat pe multe decenii ceea ce Pascal Bruckner numește prin titlul cărții sale *Tirania vinei. Un eseu asupra masochismului occidental* (2010). Contractualismul filosofiei politice europene, de la Th. Hobbes, J.-J. Rousseau și până la J. J. Rawls, materializat în principiul-cheie de “neutralitate axiologică” a statului liberal modern, pornește de la asumția că ideile, credințele și atașamentele spirituale sau simbolice divizează, pe când ceea ce este material reunește oamenii. Cu ușurință vom ajunge la un acord despre ce fel de cașcaval sau vin să consumăm (această consimțire fiind facilitată azi cu succes de industriile publicitare angajate în proiectul formării omului nou), însă vom polemiza până în pânzele albe dacă să adoptăm socialismul, capitalismul sau transumanismul etc. De aceea, Noul regim din Vest, UE în varianta oficială a elitelor multiculturaliste și mondialiste de la Bruxelles au abandonat presupuziția comună antichității, creștinismului și Iluminismului conform căreia, dincolo de separația oamenilor prin corpul lor biologic, contingențele empirice și istorice, miracolul gândirii este că ei pot fi reuniți în *spirit*, în jurul unor valori transcendente sau comunitare, că ideea, adevărul dețin o indeniabilă forță unificatoare. Premisa că sensul ar fi elementul fundamental care ține o comunitate laolaltă este contestată tot mai mult și în așa-numitele semiotici a-semnificative (Genosco), în postumanismul ecologic și thanatic, în transumanism ș.a. Slăbirea psihosocială a identității prin separarea individualizării personale de substratul cultural și simbolic, de o comuniune spirituală și carnală, la care contribuie și accelerarea tot mai frenetică a ritmului vieții în urma accelerărilor tehnice și sociale, se traduce și prin distrugerea capacităților structurante ale narațiunii. Noul capitalism transnațional, financiarizat și speculativ, prin intermediul „managementului narativ”, mobilizase după 1980 toate resursele narațiunii pentru a reeduca lucrătorii să accepte schimbarea și restructurarea permanentă, dezordinea și desincronizarea productivă (Salmon). Dar în ultimă instanță, apologia schimbării permanente, destrămarea cronotopului ce organiza procesele de muncă în firma fordistă au dus la războaiele actuale dintre narațiuni, tot mai mici și fragmentate, purtate în lumea mediatizată și hiperconectată a „postadevărului” și „fake news”. Noua epocă a ciocnirilor endemice nu înseamnă numai pulverizarea „marilor narațiuni”, discreditarea discursului public și oficial, dar și sfârșitul povestirii în sensul său politic originar evocat mai sus, de activitate intersubiectivă ce re-

prezintă umanul în dimensiunea socialității sale, ne reconciliază cu trecutul, cu finitudinea și limitările noastre prin imitarea structurii acțiunilor și suferințelor omenești și astfel ne revelează sensul identității și limitele libertății în spațiul public și dialogic al lumii.

Toate fenomenele și evoluțiile acceleratoare amintite au subminat încrederea umanistă în puterea mediatoare și mântuitoare a povestirii, în înțelegerea tradițională a vieții ca istorie semnificativă, care s-a perpetuat de la *Odiseea* până la romanul modern. Întrucât acest sens al identității narative se afirma într-o lume durabilă și reconfortantă în familiaritatea sa, o lume de obiecte și artefacte ce există independent de oamenii care o populează, substituirea ei, în modernitatea lichidă a simulacrelor, cu un tehnocosmos de obiecte artificiale, fără reitate și sortite „obsolescenței programate”, a sărăcit și sfera privată, și imaginația. Eliberată de constrângerile simbolice, aceasta a nimerit sub tirania anxietăților și compulsiunilor interioare ale individului narcisic și autist cufundat într-un autoerotism reprezentational. Prin ceea ce se numește „postistorie”, „postroman” se are în vedere și faptul că imaginarul literar nu mai constituie un element structurant al socialului, că arta a renunțat la imaginarea unei deveniri dotate cu sens, la funcția anterioară de proiectare a unor alternative posibile. Este paradoxal că, deși asistăm la globalizarea și hegemonia culturii „vizuale”, trăim într-o civilizație fără de „viziuni”, secată de forța vizionară pentru că ruptă de reperele milenare, o civilizație antigenealogică și „bastardă” (P. Sloterdijk). Toate aceste evoluții recente încununează un îndelungat proces de contestare și subminare a paradigmei reprezentationale ilustrate emblematic de literatura realistă a secolelor 18-19, sub acuzele de „iluzie referențială” (M. Riffaterre) sau „efect de realitate” (R. Barthes). Modernismul artistic, avangardele în special au deconstruit metodic reprezentarea deopotrivă pe axa referinței și pe cea a comunicării, elaborând estetici negative prin care să îndepărteze arta de „reprezentationalism” (M. Heidegger): tendința de obiectivizare psihologică și intelectualistă, de fixare prescriptivă și dominare a lumii în relația de „re-prezentare” (Llewelyn, pp. 42-56). În turnura sa nonreprezentatională, părăsind realismul și reprezentarea umanistă în favoarea stilului și tehnicii, modernismul înalt urmează totuși scopul unei pătrunderi cât mai adânci în miezul vieții, pe când postmodernismul vizează programatic eliminarea definitivă a reprezentării. În timp ce artistul romantic și cel modernist căutau cuvinte potrivite și imagini pentru a desluși ordinea în haos, artistul postmodernist nu vede în acestea decât surse de alienare și dependență, de control și supraveghere, precum în romanul pop al lui William S. Burroughs (*Prânzul dezgolit*), în arta conceptuală și cea minimalistă care escamotează sinele îndărătul imaginilor, elimină subiectivitatea, povestea și intriga, tot ce amintește de inteligența și controlul artistului, cărora le opune afectivitatea primitivă, violența sau misticismul budist. Artistul minimalist se complăce în planarea la suprafețe, cufundat în transă narcotică. Este exact soluția oferită de J.-F. Lyotard prin conceptul său de estetică a sublimului, care nu încearcă să reconcilieze multiplicitatea jocurilor de limbaj, să le integreze într-un întreg coerent, căci prețul plătit i se pare a fi violența; sfatul său este să abandonăm nostalgia umanistă pentru un tablou sau pentru o narațiune care să zugrăvească adevărul timpurilor noastre.

Deci ceea ce animă antireprezentationalismul în varianta deconstrucției postumaniste este un patos politico-moral, preocuparea de violență la adresa alterității celui-lalt, diabolizarea civilizației occidentale acuzate că ar fi impus identitatea sub sloganul universalității, promovarea ideii că a reprezenta înseamnă a domina, că romanul european a fost un complice activ la proiectul imperialismului occidental ș.a. La G. Deleuze, R. Barthes sau J.-F. Lyotard, suspiciunea față de reprezentare se însoțește de ostilitate față de semnificație în general, de respingerea limbii [„limba «...» este pur și simplu fascistă”, proclamă R. Barthes (Barthes, 2002, p. 15)] și chiar și a conceptului de critică, pe motiv că, în măsura în care pretinde că ar deține o cunoaștere superioară, mai obiectivă etc., critica se angajează ineluctabil în proiectul de putere al eurocentrismului. Această hermeneutică a suspiciunii a fost extinsă asupra întregii arte și literaturi reprezentationale de către studiile literare feministe, postcoloniale, de *ecocriticism* ș.a., care au aruncat o umbră lungă asupra chestiunii lecturii, a întreprinderii scrierii și creației estetice în general.

Un efect curios al patosului deconstrucționist împotriva culturii occidentale este disoluția republicii mondiale a literelor, concept care devenise posibil, precum arată Pascale Casanova în cunoscuta sa lucrare, datorită vocației universale a narațiunii literare, virtuților sale mediatore între cele două tradiții dinăuntrul culturii politice europene: de o parte, politica demnității egale și universalismul moral kantian și, de altă parte, politica diferenței culturale originată în romantismul lui Herder. Însă condamnarea universalismului, inclusiv sub forma sa estetică de autonomie și dezinteres, de către estetica și „arta transgresivă”, pentru o presupusă complicitate la proiectele imperialiste și războaiele de cucerire ale Vestului, au făcut ca „politica diferenței” să devină în prezent o prerogativă a culturilor din lumea a treia, a minorităților etnice sau de gen, a diasporelor. Ceea ce înlocuiește republica unificată a literelor este idealul multiculturalist al unui „pluralism literar și cultural de tip mozaical” (Milz, p. 38), pe care capitalismul transnațional și l-a însușit în scop lucrativ.

Aceste deplasări tot mai accelerate a limitelor deopotrivă pe harta spațiotemporală („deteritorializare”+„detemporalizare”) și pe cea axiologică („o reevaluare a tuturor valorilor” dincolo de nihilismul nietzschean), s-au răsfrânt și într-o tendință a romanului occidental contemporan. Rezonând cu amintirile idei și dispoziții antireprezentationale, transgresive și minimaliste, numeroase romane de după 2000 ilustrează efortul de abdicare programatică din rolurile anterioare autoritative, de instanță simbolică prestigioasă. Respectiva tendință se bucură de glosare și argumentare și la nivel teoretic, în două manifeste recente: *Foamea de real. Un manifest*, de David Shields și *Manifest literar de după sfârșitul literaturii și al manifestului*, de Lars Iyer. Pornind de la constatarea sfârșitului romanului, ei încearcă să formuleze răspunsuri de alternativă din rămășițele acestuia, prin care ar fi posibil de figurat forme de viață sub semnul decrepitudinii și supraviețuirii biologice, necaracterizate de concepte umaniste precum autodeterminare, autocontrol sau echilibru emoțional, să exploreze dimensiuni noneroice, degradante și depresive ale existenței. Este încurajată debarasarea de elementele tradiționale ale romanului: empatie lectorială, intrigă și caracter, viziune socială și adâncime psihologică, înlocuirea sentimentelor și identificărilor puternice din vechiul umanism cu afecte recalitrante,

asemnificante. Un roman care întruchipează aceste tendințe este *Remainder* (*Fragmentar*) de Tom McCarthy, transmițând afecte ambigue și disforice nesubsumabile repertoriului emoțional al genului romanesc sau al ficțiunii populare în care cititorul era obișnuit să se confrunte emoțional cu personaje și caractere bine conturate. Este vorba de o estetică antinaturalistă și antiumanistă ce nu mai promite accesul la gândurile și simțirile intime ale unui personaj stăpân pe viața și acțiunile sale, care nu mai investește în importanța transcendentă a formei, în puterea incantatorie a limbajului de a dezvălui adevărul, ci este atentă la tot ce apare ca deteriorat și parțial, la materialitatea materiei și evenimentele fizice indescriptibile prin simboluri emoționale cu semnificație mediată (Vermeulen, pp. 19-26). Deci se translează și în planul imaginar proiectul depășirii, deconstrucției categoriilor tradiționale de subiect individual, familie, națiune și chiar a umanului ca atare. În plus, se înregistrează în romanul postmilenar o semnificativă mutație de la o diferență în amploare (de la domestic la transnațional, la cosmopolit) la o diferență de scară (de la uman la nonuman), bunăoară în romanul lui James Meek *Începem coborârea*, tradus și în românește, sau în romanele lui J.M. Coetzee *Omul încetinit* (*Slow Man*), *Elizabeth Costello*, ce explorează cu măiestrie forme de existență diminuată, traumatizată, dezorientarea afectivă izvorâtă din dificultățile de a trasa niște limite clare între ficțiune și realitate, între uman și animal într-o lume de totală incertitudine, în care toate distincțiile s-au prăbușit, iar limbajul și formele vechi nu mai pot reprezenta confruntarea cu o alteritate excesivă, adesea monstruoasă (ibid., pp. 47-60).

Credem că acest eșec în reprezentarea celuilalt văzut ca „lucru” (în termenul lui J. Lacan), de o alteritate absolută și adesea monstruoasă, indicibil și refractar oricărei subsumări sub comunul vreunui „același”, poate fi explicat prin raportare la ceea ce am descris ca proces insidios al desimbolizării din modernitatea noastră smintită. În concepția psihanalitică lacaniană, procesul maturizării psihice a individului în interacțiunea sa cu alteritatea se efectuează prin trei ordini succesive: imaginarul–simbolicul–realul, dezordinile patologice rezultând din alterările acestor regimuri. Simbolicul este domeniul socializării individului prin comunicare, de unde centralitatea *limbajului*, care este esențialmente *lege și structură*, și domeniul Celuilalt, al alterității radicale ce se relevă prin inconștient. Funcția simbolică îndeplinește un rol similar cu funcția paternă din psihologia oedipiană a lui S. Freud: depășirea narcisismului primar al fuziunii cu figura omnipotentă și ocrotitoare a mamei; este funcția prin care se instituie conștiința de sine obiectivă și, la nivel antropologic, ordinea socială, civilizația. Ca domeniu al legii ce se opune la și reglează dorința fuziunii cu ordinea imaginarului și pulsuniile în raport cu realul inaccesibil și angoasant, simbolicul este domeniul culturii, al limbajului și sensului, deci constituie relația intersubiectivă întotdeauna triadică, întotdeauna mediată de un terț. Cu ajutorul acestor concepte psihanalitice cunoscute se pot lămurii resorturile psihopatologice ale refuzului limitelor simbolice din partea unei civilizații căzute în delir.

Bunăoară, în ce privește incapacitatea de a încadra relația morală cu celălalt în limitele „bunei decențe” descrise de un G. Orwell sau M. Mauss, această incapacitate se explică și prin negația ordinii simbolice, inclusiv din cauzele politice sus-menționate.

De unde, aporiile în care nimerește orice etică radicală, precum cea a lui Em. Lévinas, o etică scoasă din condiționările sociale, politice, istorice concrete și delimitată la experiența fenomenologică a individului izolat, pus în relații asimetrice cu un celălalt absolutizat ca alteritate pură și declarat purtătorul unic al responsabilității etice. Discutând polemic atare proiecție în metafizic, Slavoj Žižek argumentează că, pentru a face posibilă conviețuirea cu celălalt (vecinul văzut ca „lucru real” absolut impenetrabil și străin cu care niciun schimb nu este posibil), este necesar să intervină ordinea simbolică, cu funcție de terț, de mediator pacificator. „«Civilizarea» celuilalt-ca-lucru într-o «ființă normală» nu se poate produce prin interacțiunea noastră directă cu el: nu există intersubiectivitate (nu există relație partajată, simetrică între oameni) fără Ordinea simbolică impersonală” (Žižek, p. 144).

Același tip de eroare o depistăm în derivatele altei gândiri căzute în adorația străinului: așa-numita „pedagogie literară cosmopolită”. Iată rezumativ câteva dintre principiile directoare ce ghidează această pedagogie extrase dintr-o carte recentă cu titlul *Educând pentru cosmopolitism: lecții din literatură și știința cognitivă*. Obiectivul primar este de a elabora, în procesul predării literaturii, scenarii sau scripturi de acțiune pe care elevii să și le însușească și să le aplice în interacțiunile cu străinul. Scriptul „ospitalității globale” le cere să-i ofere celuilalt totul, chiar cu prețul de a sacrifica în favoarea lui propria bunăstare, identitate și integritate de sine, chiar și atunci când credințele, valorile și comportamentale oaspetelui le contrazic pe ale sale (Bracher, p. 106). Pe rol de exemple literare sunt aduse nuvela lui A. Camus *Oaspetele* și romanul *Dezonoare* de J.M. Coetzee, care, în opinia pedagogilor cosmopoliți, ne învață să-i oferim celuilalt puterea și bunăstarea, iar această autodeposedare de sine trebuie împinsă până la „sacrificarea culturii noastre și a sentimentului identității de sine către niște oameni pe care eventual îi considerăm mai puțin luminați și chiar nu atât de buni precum noi înșine” (ibid., p. 116). Dintre cele patru scenarii de acțiune în vederea deposedării de sine voluntare în fața alterității, cel numit „de maleabilitate” evidențiază că celălalt nu poartă răspundere pentru trăsăturile sale negative de caracter, iar noi nu avem vreun merit pentru trăsăturile noastre pozitive, iar scenariul de „situaționism” (*situationism schema*) ne atrage atenția la factorii care ar fi putut genera la celălalt anumite comportamente pe care le considerăm condamnabile.

Într-adevăr, o lectură a romanului *Dezonoare* de J.M. Coetzee poate configura tematica opozițiilor intractabile dintre universalismul de sorginte iluministă, cu tendința sa de reducere a alterității în reprezentarea comprehensivă, și „politica diferenței”, ce refuză cu obstinație medierea terțului simbolic și clamează identități particulariste și privilegiate. Scriitorul își propune în mod deliberat să confrunte moduri competitive sau incomensurabile de a imagina o comunitate bună prin diverse tehnici de ambiguitate și defamiliarizare, renunțând la convingerea umanistă că narațiunea literară, prin funcțiile sale mediatore, ar putea concilia contrariile și genera un model de comunitate morală bazată pe sentimentul unei identități umane universale. În cazul Africii de Sud, este vorba de coliziuni violente între, pe de o parte, concepția etică și politică universală occidentală care cedează tot mai mult pozițiile, și, pe de alta, de politica culturală

a diferenței prin care omul negru își caută identitatea sa autentică, justiția și adevărul său etnic și comunitarist prin confruntare cu politica „demnității egale” impuse de omul alb ca „unealtă de oprimare”. Astfel, o primă impresie indusă de lectura acestui roman dureros, în răspăr cu patosul cosmopolit, este sentimentul apăsător de cumplită disperare generată de o situație fără ieșire, precum și imposibilitatea de a trage lecții sau de a putea depăși toate obstacolele culturale, materiale, economice, biologice, politice din calea dezirabilei concilierii, egalității și recunoașterii culturale și identitare.

Însă pentru studiile literare cosmopolite, care și-au însușit etica levinasiană de mistificare a alterității, dezonoarea, rușinea prin care trece David și fiica sa Lucy, violul acesteia și alte suferințe nu ar fi decât un salutar proces de purificare și pocăință transformativă, iar renunțările graduale la identitatea de sine, la putere, la potență sexuală, la avere și orice tip de ierarhie sunt interpretate ca pași obligatorii pentru ajungerea la condiția trebuincioasă din care se poate întrezări posibilitatea comunității multiculturale sau cosmopolite. La finele romanului, și la capătul deposedărilor de sine, Lucy se resemnează și acceptă să pornească de jos: „Cu nimic. Fără cartele, fără arme, fără proprietăți, fără drepturi, fără demnitate.

– Ca un câine.

– Da, ca un câine” (Coetzee, p. 228).

Dar tot aceste imagini și scene servesc pentru criticii din aria studiilor postcoloniale drept prilej să declare că deposedarea în fapt nu este deplină, penitența ar fi trucată de personaje care poartă măști, formele de identitate, de sineitate sunt totuși cultivate, perspectiva narativă la persoana a treia încurajează identificarea lectorului cu optica naratorului (Hooper, p. 132), scena violului unei femei albe de către trei bărbați negri este rasistă descriindu-i pe africani ca fiind barbari și, prin toate acestea, distanța romanului de viziunea universalismului cosmopolit este ca de la cer la pământ (McDonald, pp. 324-325) etc.

Examinarea acestor polemici interpretative reconfirmă constatările din studiile imaginarului privind dificultatea de a supune semnificațiile imaginare scrutinului critic reflexiv sau confruntării practicilor de semnificare cu realitatea. Cu toate acestea, numai prin efortul surprinderii și conceptualizării granițelor dintre real (*physis*) și limbaj (*logos*) pot fi trasate limitele unei validări interdiscursive a pretențiilor la adevăr, limitele cedărilor valorice și compromisurilor morale în negocierea contractului civic și dreptății sociale, precum și limitele imaginarului ficțional și reprezentărilor literare, ca realitate și cunoaștere „de gradul al doilea”.

Referințe bibliografice:

1. BARTHES, Roland. *Éléments de sémiologie*. In: *Communications*, 4, 1964. pp. 91-135.
2. BARTHES, Roland. *Leçon (Leçon inaugurale de la chaire de sémiologie littéraire du Collège de France)*. Paris: Seuil, 2002.
3. BENJAMIN, Walter. *Le conteur. Réflexions sur l'oeuvre de Nicolas Leskov*. In: Benjamin W. *Œuvres*, tom III. Paris: Gallimard, 2000, pp. 114-151.

4. BOCK-CÔTÉ, Mathieu. *Le Nouveau Régime. Essais sur les enjeux démocratiques actuels*. Québec: Les Éditions du Boréal, 2017.
5. BOLTANSKI, Luc, CHIAPPELLO, Ève. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso, 2005.
6. BOUZOU, Nicolas, FUNÈS, Julia. *La Comédie (in)humaine. Pourquoi les entreprises font fuir les meilleurs*. Paris: Éditions de l'Observatoire / Humensis, 2018.
7. BRACHER, Mark. *Educating for Cosmopolitanism: Lessons from Cognitive Science and Literature*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
8. BRUCKNER, Pascal. *The Tyranny of Guilt. An Essay on Western Masochism*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
9. COETZEE, J.M. *Dezonoare* (trad. Felicia Mardale). București: Humanitas, 2006.
10. DELEUZE, Gilles. Postscript on the Societies of Control. In: *October*, 1992, vol. 59, pp. 3-7.
11. DUFOUR, Dany-Robert. *Le délire occidental: et ses effets actuels dans la vie quotidienne: travail, loisirs, amour*. Paris: Éditions Les Liens qui Libèrent, 2014.
12. DUFOUR, Dany-Robert. *The Art of Shrinking Heads. On the New Servitude of the Liberated in the Age of Total Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 2008.
13. EAGLETON, Terry. In the Gaudi Supermarket (Review of A Critique of Post-Colonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present by Gayatri Chakravorty Spivak). In: *London Review of Books*, 1999, nr. 21.10, pp. 3-6.
14. FLEURIN, Adeline. Peillon: "Je veux qu'on enseigne la morale laïque". <https://www.lejdd.fr/Societe/Education/Vincent-Peillon-veut-enseigner-la-morale-a-l-ecole-550018-3210299> (vizitat 12.04.2018).
15. GAUCHET, Marcel. *L'avènement de la démocratie. IV. Le nouveau monde*. Paris: Gallimard, 2017.
16. GENOSKO, Gary. A-signifying Semiotics. In: *The Public Journal of Semiotics*, January 2008, II(1), pp. 11-21.
17. HOOPER, Myrtle. „Scenes from a dry imagination”: Disgrace and embarrassment. In: *J.M. Coetzee's Austerities* (ed. Bradshaw Gr., Neill M.). Farnham, England; Burlington, VT: Ashgate, 2010.
18. HOUELLEBECQ, Michel. *Extension du domaine de la lutte*. Paris: Flammarion, 1994.
19. LIICEANU, Gabriel. *Despre limită*. București: Humanitas, 2009.
20. LLEWELYN, John. Representation in Language. In: *Art and Representation. Contributions to Contemporary Aesthetics*. Greenwood Publishing Group, 2001, pp. 29-58.
21. MARGALIT, Avishai, BURUMA, Ian. *Occidentalismul. Războiul împotriva Occidentului. O scurtă istorie a urii față de Vest*. București: Humanitas, 2016.
22. McDONALD, Peter D. Disgrace Effects. In: *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 2011, nr. 4:3, pp. 324-325
23. MILZ, Sabine. The Hybridities of Philip and Özdamar. In: *Perspectives on Identity, Migration, and Displacement*. Kaohsiung: National Sun Yat-sen University, 2010, pp. 25-47.

24. MURAY, Philippe. *L'Empire du Bien*. Paris: *Bienvenue dans le pire des mondes. Le triomphe du soft totalitarisme*. Paris: Plon, 2016.
25. POLONY, Natacha. *Bienvenue dans le pire des mondes. Le triomphe du soft totalitarisme*. Paris: Plon, 2016
26. SALMON, Christian. *Storytelling: Bewitching the Modern Mind*. London: Verso, 2017.
27. VERMEULEN, Pieter. *Contemporary Literature and the End of the Novel. Creature, Affect, Form*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
28. WIKAN, Unni. *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: The University of Chicago Press, 2002.
29. ŽIŽEK, Slavoj. Neighbors and Other Monsters: A Plea for Ethical Violence. In: Žižek S.L., Santner E.L., Reinhard K. *The Neighbor. Three Inquiries in Political Theology*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.